

הראשון לציון
הרב מרדכי אליהו

הכנת תה וקפה בשבת

ראשי פרקים:

- א. בישול שאינו כל צרכו
 1. שיטת רש"י
 2. שיטות נוספות
- ב. מסקנה להלכה
- ג. הכנת תה בשבת
- ד. בישול אחר אפיה וצליה
- ה. הכנת קפה בשבת
- ו. מסקנות למעשה

א. בישול שאינו כל צרכו

1. שיטת רש"י

"אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל" (משנה שבת פ"ג מ"ג). הגמרא (שבת לח ע"ב) שואלת מה הדין אם גלגל – אמר רב יוסף חייב חטאת. "בשביל שתתגלגל" פרש"י (על המשנה שם) "שתצלה קצת עד שתהא מגלגלת". בפירוש בשביל שתתגלגל כתב רבינו עובדיה מברטנורא (על המשנה דלעיל) וז"ל: "שתצלה קצת עד שתהא מגולגלת, כלומר מעורבת". ובעוקצין פ"ב מ"ז הסביר "עד שתהא מעורבת וראויה לגמע". בעל מלאכת שלמה כתב "שתצלה קצת עד שתהא מגולגלת", ויתכן שהוא חולק על פירוש הרע"ב.

לפי הפירושים הנ"ל יוצא שהמשמעות של מגולגלת היא לא מבושלת כל צורכה. ולפיכך שואלת הגמרא גלגל מאי? היינו, אם מדובר במבושלת כל צורכה פשיטא שחייב חטאת, אלא כאן באה הגמרא להשמיענו חידוש שאף על פי שהיא מגולגלת – אינה מבושלת כל צורכה – חייב חטאת. והגמרא מביאה הוכחה לכך מדף קמה ע"ב:

כל שבא בחמין לפני השבת שורין אותו בחמין בשבת, וכל שלא בא בחמין לפני השבת מדיחין אותו בחמין בשבת, חוץ מן המליח הישן וקוליס האיספנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן שמע מינה.

ופרש"י (ד"ה "שהרחתו זהו גמר מלאכתו"): "מדקרי ליה גמר מלאבתו שמע מינה זהו בישולו וחייב".

לכאורה לא ברור מהי ההוכחה, שהרי שם איירי שהמליח הוא מלוח וחסרה הפעולה האחרונה שהיא גמר מלאכה ולכן חייב, כי הדג עתה לכאורה מבושל כל צורכו, ואילו כאן במגולגלת הוא מבושל קצת! אלא מכאן משמע שכל בישול קצת, בין אם הוא בתחילת בישולו בין אם בסוף בישולו – חייב חטאת.

על המשנה (דף קמה ע"ב) "כל שבא בחמין" פירש רש"י "כלומר, שנתבשל". ידוע לנו הכלל, שכל מקום שרש"י כותב "כלומר" הוא בא לאפוקי מפירוש אחר. היינו, שלא נבאר כל שבא בחמין פירושו ששדו אותו בחמין בערב שבת, אלא פירושו שהתבשל, וכן פסק מרן (סימן ט"ח סעיף ד) וז"ל: "אבל דבר שנתבשל כבר והוא יבש מותר לשרותו בחמין בשבת, ואם הוא דבר יבש שלא נתבשל מלפני השבת אין שורין אותו בחמין בשבת". ועיין בכף החיים (שם ס"ק ט"ג), דבר שנתבשל היינו שנתבשל כל צורכו. ועיין במשנה ברורה (שם ס"ק ל) שכתב כן, שנתבשל כל צורכו. והוסיף (שם ס"ק לא) שאם נשרה בערב שבת בכלי ראשון אסור לשרותו בחמין בשבת. והוסיף וז"ל: "אף על גב שאין כאן תוספת בישול" (מרן פסק כן לאפוקי מדעת הרמב"ם שתובא להלן).

עוד הסביר רש"י (דף קמה ע"ב) שיש גמר מלאכה בהדחת קולייט האיספנין, וגמר מלאכה הוי בישול. ועיין בבאיור הלכה אם זה מדין מבה בפטיש או מדין בישול. ועיין בשו"ע (שם סעיף ד) וז"ל: "ואם לא נתבשל כל צורכו אפילו נתבשל כמאכל בן דרוסאי שייך בו בישול". ומקורו מדברי הרמב"ם (בהלכות שבת פ"ט ה"ג).

הגמרא (דף קמה ע"ב) שואלת "כגון מאי? – אמר רב ספרא כגון תרנגולתא דר' אבא". ופרש"י שם "כגון מאי הוי בא בחמין שחוזרין ושורין אותו בחמין". לכאורה, יכולה הגמרא לומר כגון ביצה שמבושלת כל צורכה ולא מקצתה, ומדוע צריכה הגמרא להביא את תרנגולתא דר' אבא. אך לפי דברי רש"י באים לחדש כאן חידוש גדול, אע"פ שלאחר שנתבשלה כל צורכה עדיין אינה ראויה לאכילה עד ששורין אותה "ימים רבים בחמין לימחות מאליה ואוכלה לרפואה", הוה אמינא ששרייתה במים חמים מכשירתה לאכילה, קמ"ל מכיון שבישלה כל צורכה מותר לשרותה בחמין בשבת.

רש"י פירש (דף לט ע"א) פירוש אחר, "כל שבא בחמין – כל מלוח שבא בחמין מערב שבת חוזרין ושורין אותו בחמין בשבת, ואין בו משום תיקון שהרי נתקן כבר". וכתב על זה הבית יוסף, שנראה מדברי רש"י (דף קמה ע"א) "דבנתבשל לפני שבת הוא דשרי לשרותו בחמין בשבת, ולא נתבאר בדבריו אי בעינן שיהיה מבושל כל צורכו או מבושל כמאכל בן דרוסאי". והביא מדברי התוספות (דף לט ע"א ד"ה כל שבא) "פירוש שנתבשל

לגמרי, וכדמפרש לקמן בפרק חבית כגון תרנגולתא דר' אבא, והביא בשם רבינו ירוחם שכך סובר, לאפוקי מהרמב"ם (הלכות שבת פרק כב) שכתב, שאפילו אם נשרה בערב שבת מותר לשרותו בשבת.

2. שיטות נוספות

הרמב"ם (בפירוש המשניות פרק כב) כתב: "אמר כי כל מה שנתבשל קודם השבת ואח"כ הוציאו מן המרק והצניעו שמותר להשרותו במים חמין בשבת" עכ"ל השייכת לנדון דידן. דהיינו, כל שבא בחמין פירוש שנתבשל. ולכאורה זה כדברי רש"י, ולאפוקי ממה שכתב הר"ף ז"ל:

כל שבא בחמין וכו' מאי היא כגון תרנגולתיה דר' אבא, פירוש שהיתה מלוחה ביותר וכשמבקשין לאוכלה שורין אותה במים חמים, ואם הובא בחמין מערב שבת שורין אותה במים חמין בשבת, ואם לאו, אסור לשרותה בחמין בשבת.

לכאורה, דברי הגמרא מתאימים לדברי הר"ף, ולא תתעורר הקושיא שהקשינו לעיל 'מדוע לא הביאה הגמרא את הדוגמא של ביצה המבושלת כל צורכה', כיון שלדעת הר"ף מדובר שמעולם לא התבשלה אלא שנעשתה מלוחה, ואם הובאה בחמין מערב שבת, אע"פ שלא נתבשלה מותר לשרותה בחמין בשבת.

וכן פירש רבינו חננאל ז"ל:

ומבעיא לן כגון מאי, ואמר רב ספרא כגון תרנגולתיה דר' אבא שהיתה מלוחה ביותר, וכשמבקשים לאוכלה שורים אותה במים חמים, אמר רב ספרא כגון זו התרנגולת, אם הובאה בחמין מלפני השבת מותר לשרותה בחמין בשבת ולאוכלה, ואם לאו אסור לשרותה ומותר להדיחה.

דהיינו, כפירוש הר"ף. ואילו רב נסים גאון פירש:

כך פירשה אדוננו האי גאון ז"ל, תרנגולת שמבשלין אותה ומוציאים אותה מהמרק וממלאים אותה בתבלין, וכשרוצה לאכול ממנה שורים אותה במים חמים ואוכלים אותה כאילו היא חמה.

דהיינו, אופן השימוש בתרנגולתיה אינו כדברי רש"י – אך הפירוש של 'בא בחמין' כדברי רש"י, דהיינו מבושלת.

מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות לכאורה סותר את מה שכתב בהלכות שבת (פרק כב ה"ח), "דבר שנתבשל קודם השבת או נשרה בחמין לפני השבת אע"פ שעכשיו צונן מותר לשרותו בחמין בשבת", דהיינו, בין נתבשל בין נשרה, ומפירוש המשניות משמע כדברי רש"י שרק נתבשל. ולכאורה מדברי המגיד משנה (שם) משמע שדעת רש"י כדעת הרמב"ם, ולדברינו אינו כן. וצריך עיון.

ועל פי הוכחת הרמב"ם מדברי המשנה, כל שבא בחמין בערב שבת –

משמע שאין צורך שיתבשל כל צורכו, כי הפשט 'שבא בחמין' היינו נשרה בחמין וכדברינו לעיל, לכן כתב רש"י "כלומר" – לאפוקי מפירוש זה. ולכאורה יש קושיה על רש"י, כי הלשון "כל שבא בחמין" נראה כדברי הרמב"ם! ואפשר לומר שכוונת רש"י ממה שהגמרא אמרה 'כגון מאי', ותירצה 'תרנגולתא דר' אבא' משמע שלא ניחא לה לגמרא להבין 'בא בחמין' שלא נתבשל כל צורכו.

והוקשה לבית יוסף דברי רש"י (שם דף לט ע"א) וז"ל:

כלומר, דבא בחמין דקתני קאי בין לדבר מליח בין לשאינו מליח, בדבר מליח הוא ביאה לבד, ודבר שאינו מליח הוא בישול, ואטו דבר מליח נקט שבא (בחמין) ולא נקט שנתבשל. והרמב"ם לא נראה לו לידחק בכך ומשום הכי סתם וכתב דבר שנתבשל או נשרה, ולא חילק בין מליח לשאינו מליח.

פירוש לדבריו – מליח הוא "מבושל קצת" וכשבא בחמין בערב שבת נגמר בישולו, ולכן אפשר להניחו בחמין בשבת. אך דבר שאינו מבושל כל צורכו והוא לא מליח, אע"פ שבא בחמין בערב שבת, לא בא בחמין בשבת, עיי"ש. ולכאורה היה מרן הבית יוסף יכול להביא הוכחה לזה שמליח ואחר כך הושרה בחמין אין צורך בבישול מפירוש הרייף על תרנגולתא דר' אבא אע"פ שרש"י לא מפורש כן לענין תרנגולתא, כי לדעתו היא מבושלת, אבל הוא יסכים עם העובדה שהיא מלוחה ונשרתה בחמין מערב שבת ולכן מותר לשרותה בחמין בשבת.

ב. מסקנה להלכה

נמצאנו למדים, בין לדעת הרמב"ם בין לדעת השו"ע, דבר שנתבשל קצת אסור לבשלו בשבת להמשיך בישולו. ועיין בביאור הלכה (סימן שיח ד"ה "בעודו רותח"), שהביא דעות החולקים על דעתו של הרמב"ם, שפסק אפילו אם התבשל כמאכל בן דרוסאי בערב שבת אסור לבשלו בשבת, ותמה על שו"ע שפסק כהרמב"ם. ואח"כ הביא פוסקים רבים שסוברים כדעת הרמב"ם וסיים וז"ל: "אין לזוז למעשה מפסק השו"ע".

אולם, דבר שלא התבשל, אלא רק בא בחמין מערב שבת, בזה חולקים רש"י ורמב"ם, לדעת רש"י – אסור, ולדעת הרמב"ם – מותר, והשו"ע פסק כדעת רש"י. וברור הוא שאוכל שבושל כל צורכו והוא יבש מותר להניחו על גבי מים בשבת, אפילו שגייע לחום שהיד סולדת בו.

ג. הכנת תה בשבת

לפי האמור, כיום שרוב האנשים משתמשים בשקיות תה ומיעוט משתמשים בעלי תה, ברור הוא שאליכא דכולי עלמא אסור לערות מים

מהמיחם על השקית, והוא איסור דאורייתא מדין מבשל קלי בישול. אולם אם לקחו שקיות תה והרתיחו אותן במים בערב שבת – מותר בשבת להשתמש בתמצית התה, באופן שיניחו את התמצית בתוך כוס ריקה, ויקחו כוס ריקה אחרת ובה ישימו מים חמים מהמיחם, וישפכו לכוס אשר בה תמצית התה. ואם התמצית שהכינו מערב שבת נגמרה ונשארו שקיות יבשות בלבד, מותר לערות עליהם מכלי ראשון.

אבל אם בערב שבת לקחו את שקיות התה לתוך כלי ורק עירו עליהם מים חמים, בתמצית התה, מותר להשתמש בשבת, כאמור לעיל, בכלי שני. אבל אם התמצית הנוזלית נגמרה ורוצים לערות על השקיות היבשות מכלי ראשון – לדעת רש"י אסור, וכן פסק מרן הבית יוסף, ולדעת הרמב"ם מותר. ועיין במשנה ברורה (שם ס"ק לא) שכתב וז"ל:

דווקא שנתבשל, אבל לא נתבשל אלא נשרה מערב שבת בכלי ראשון שהיד סולדת בו, אסור לשרותו בחמין שהיד סולדת בו בשבת, דאע"ג דאין כאן תוספת בישול, מכל מקום כל זמן שלא נתבשל ממש אלא היה בכלי ראשון ניתוסף בו קצת בישול כשמניחו פעם שני בחמין. ויש מקילין בדבר. ודעת הפמ"ג דהמקילין מיירי בדבר שדרכו וטבעו קל להגמר בישולו אף בכלי ראשון שהוסר מן האש, אבל דבר שאין דרכו להתבשל לגמרי בכלי ראשון לכולי עלמא אסור. וטוב להחמיר בכל גוונא. עיי"ש. וכל זה לענין לשרותו בכלי ראשון, אבל לשרותו בכלי שני אף שהיד סולדת בו יש להקל בכל גוונא, כיון שבערב שבת נשרה בחמין שהיד סולדת בו.

הווי אומר, אם עירו או שרו את שקיות התה בערב שבת, אין לקחת שקית תה ולשימה בתוך כוס ריקה ולערות עליה מהמיחם, אולם אפשר להקל, בעיקר לחיילים, או בשעת הצורך שיניחו שקיות אלה בתוך הכוס ויערו עליהם מכלי שני אף שהיד סולדת בו. כל זאת אם שרו מערב שבת בחמין, אולם לקחת שקית תה ולשימה בכוס ולערות עליה מכלי שני שהיד סולדת בו אסור.

בר מן דין, יש מחלוקת בין הפוסקים אם יש צביעה במשקים, לדעת ה"גינת ורדים" והבן איש חי – יש להחמיר, לדעת המשנה ברורה – יש להקל. ולפיכך טוב להחמיר ולא למלא כלי במים חמים ואח"כ לשפוך עליו את תמצית התה, כי זה כמו צובע במשקין.

כיום, יש קומקומים לתה שאנשים מרתיחים בהם עלי תה, שלפני הפיה מבפנים יש שם כעין רשת כדי למנוע מהעלים לעבור דרך הפיה. דעת החזון איש להקל ולשפוך דרך הפיה, אף שיש שם מסננת, וטעמו שזה בורר אוכל מתוך פסולת. דעת "בית מנוחה" היא שזה איסור דאורייתא, כי זה בורר אוכל מתוך פסולת ע"י כלי, וטוב להחמיר כסברתו. ונהגו להרחיב את חורי הרשת שבתוך הקומקום כך שהעלים יכולים לעבור.

ד. בישול אחר אפיה וצליה

מרן פסק שאין בישול אחר בישול באופן שנתבשל לגמרי בתנאים דלעיל, היינו שבושל כל צורכו ויבש. ובסעיף ה כתב השו"ע וז"ל:

יש מי שאומר דדבר שנאפה או נצלה אם בישלו אח"כ במשקה יש בו משום בישול. ואסור ליתן פת אפילו בכלי שני שהיד סולדת בו ויש מתירין.

ולכאורה, לפי הכלל שבשו"ע, "יש" "ויש" הלכה כ"ויש", אם כן דבר שנאפה או נצלה מערב שבת מותר להניחו במשקה חם ביום שבת. אלא שרמ"א הוסיף אחרי ויש מתירין "הגה. בכלי שני". היינו, היש מתירין שמתיר לשים את הפת עוסק בכלי שני שהיד סולדת בו, כי כלי שני לא מבשל. ובא לפרש דברי הב"י שרק באופן כזה, בכלי שני, מותר, אך בכלי ראשון – אסור. אך יתכן שהרמ"א בא לחלוק על היש מתירין, שלדעת השו"ע ל"יש מתירין" גם בכלי ראשון מותר, ולדעתו של הרמ"א רק בכלי שני מותר. ועיין בזה באורך בשו"ת "גינת ורדים" (חלק א כלל ג). ועיין במשנה ברורה (שם ס"ק מג) שפירש כפירוש ראשון, וכן בכף החיים (שם ס"ק פב).

הבית יוסף הביא את סברתו של הרב אליעזר ממיץ (הרא"ם) שאע"ג שאין בישול אחר בישול, אך יש בישול אחר אפיה וצליה, ולפיכך אסור לתת פת לתוך כלי שני שהיד סולדת בו. וכתב הטור "ותימה למה אסרו בכלי שני". על זה כותב הבית יוסף וז"ל: "ובזה נתבטל מה שתמזה רבנו למה אסרו בכלי שני". והסביר "יש דברים רבים שמתבשלים אף בכלי שני".

ולעצם הדין מקורו של הרא"ם הוא מהגמרא (פסחים מא ע"א) מדין אם לקח מצה שנאפית ולאחר מכן בושלה, אע"פ שלא נימוחה אינו יוצא בה ידי חובתו. והטעם הוא שהבישול מבטל את האפיה. וסיכמ הבית יוסף (בשם הסמ"ק) כך:

יש שלשה חילוקים בדבר: לח וצלול – לדברי הכל יש בישול אחר בישול, ובדבר יבש, אם ראשון ושני הכל דרך אפיה וצליה לכאורה לדברי הכל אין אפיה אחר אפיה ואין צליה אחר צליה... אבל כשהראשון דרך אפיה או צליה והשני בבישול בתוך מים אוסר הרא"ם דיש בישול אחר אפיה וצליה. עכ"ל.

ובהמשך הוסיף ממה שהביא הגמרא (ברכות לח ע"ב) שיש לחלק בין ברכה לבין מצה, והסביר בדעת ראבי"ה שאין בישול מבטל אפיה, ומצה שאני שבטל טעם מצה¹.

1. עיין בשו"ע סימן שיח סעיף ד שכתב יתבשיל שנתבשל כל צורכו יש בו משום בישול אם נצטקן – היינו בדבר לח. ועיין בביאור הלכה שם ד"ה "יש בו משום בישול" שאמר אע"פ

ואם כן נצטרך לפרש את דברי השו"ע (בסימן שיח סעיף ה) כך: סברת הרא"ם שיש דין בישול אחר אפיה, יש דין נוסף של קלי הבישול שאין אנתנו בקיאים בהם ולכן אסור להניח פת אפילו בכלי שני, ואח"כ כתב "ויש מתירין". ועיין במגן אברהם (שם ס"ק יט) שכתב יש מתירין בכלי שני, אך משמע שאינו חולק שאסור להניח בכלי ראשון. ועיין באורך ב"גינת ורדים" הנ"ל. ואף אם נאמר שדעת השו"ע הוא כפשטו, ויש מתירין הולך על הכל, היינו גם על פת בכלי שני, וגם על דבר שנאפה או נצלה שאין בו בישול אחר אפיה וצליה – היינו באופן שנתבשל כל צורכו ונצלה כל צרכו, רק שעבשיו רוצה לחממו במים.

אך הגע בעצמך, לחם שלא נאפה כל צורכו וע"י שרייתו במים חמים מכלי ראשון, יהיה ראוי לאכילה, אין לך גמר בישול יותר מזה. וכן דבר שלא נצלה כל צורכו ואע"פ שאפשר לאוכלו, והנחתו במים חמים זה גמר מלאכתו, פשיטא שכולם יאסרו.

ה. הכנת קפה ("שחור") בשבת

ובקפה לאחר קלייתו, דרך שתיתו היא לערות עליו מים רותחים או לבשלו על האש. והביא בענין זה בעל "גינת ורדים" מחלוקת גדולה בין הפוסקים, והיא מובאת בקיצור בכף החיים (סימן שיח ס"ק סה). יש מי שאומר שמכיון שמרן פסק, באמור לעיל, שכל דבר שבא בחמין אסור לשרותו בחמין בשבת, רק אם נתבשל כל צורכו, ואם תמצא לומר שגם לאחר קליה וכתשישה ראוי לאכול – יש לחשוש לסברה שיש בישול אחר אפיה. והחולקים סוברים (מהר"י פראג"י ז"ל) שמכיון שקפה טחון ראוי לאכילה כמות שהוא – אם כן קליית הקפה היא גמר מלאכה. סברה נוספת המובאת שם היא סברתו של מהר"ם בן חביב, שרק בכלי שני מותר ולא בכלי ראשון.

כל זה, באותם הזמנים בהם האנשים היו אוכלים קפה טחון לאחר הקליה. אך כבר הסברנו לעיל, שלדעת מרן שפסק כדעת הרמב"ם והסוברים כמותו (עיין לעיל מה שהזכרנו "בביאור הלכה"), אפילו נתבשל כמב"ד, יש בישול אחר בישול.

ולפיכך, מה נאה הלשון המובא ב"גינת ורדים":

ועוד דאין עפר זה נשתנה ונכלל במשקה, אלא יוצא שומנו

שמרן סתם יש בלח בישול אחר בישול, דעת הרמב"ם והרשב"א והר"ן שגם בדבר לח אין בישול אחר בישול, אפילו אם נצטנן ודינו כדבר יבש. אך מרן פסק כדעת רש"י, רבנו יונה, הטור והרא"ש. ולכאורה יש תימה על דברי מרן שכתב בלח תלול "לדברי הכל" יש בישול אחר בישול, והלא הרמב"ם וסיעתו אינם מסכימים לזה. ויתכן לפרש שכונת מרן הכי" לידברי הכל" היינו הרא"ש וראב"ד.

וביסומו במים ונשאר האבק בשולי הכוס כעפרא דארעא ומשליכין אותו לאיבוד, ודמיא לבישול הסממנים שהיה במשכן. ועינינו רואות שכאשר מערין על קפה קלוי וטחון מכלי שני – טעם מי הקפה שונה מאשר כאשר מערין עליו מכלי ראשון. ואם נאמר שהוא מקלי הבישול – זה יהיה איסור דאורייתא. וכאמור לעיל, לא מדין קלי הבישול באנו לכאן, אלא מדין גמר מלאכה, והוי בישול כדעת רש"י.

ו. מסקנות למעשה

בהא מסקינן ובהא נחתינן, שאסור לערות מכלי ראשון שעל האש על קפה קלוי וטחון אף למ"ד שאין בישול לאחר אפיה וקליה, כי שם מדובר באפיה גמורה ובקליה גמורה, והבישול שאחריהם הוא רק מחממן אך אינו בא לגמור מלאכה, וכבר כתב ב"גינת ורדים" שחוששני לו מחטאת. ובפרט לדעת ה"בן איש חי" שפוסק כדעת רמ"א שיש לחוש לכתחילה לבישול אחר אפיה.

בנוסף לנאמר, ראוי להזכיר כאן את סברת ה"רב פעלים" וסברת ה"גינת ורדים", שאע"פ שמרן כתב שאין צביעה באוכלין – יש צביעה במשקין. ויש להזהר גם מטעם זה שלא למלא את הכוס במים חמים ולהוסיף עליו קפה או תה, מדין צביעה במשקין.

ולפיכך, הדרך הטובה ביותר לשתות תה או קפה בשבת, בלי להכנס למחלוקות או לחש. איסור חטאת, הוא ששיימו בתוך כוס ריקה קפה או תמצית תה, ויקחו כוס שניה ריקה ויערו עליה מים מתוך המיחם, ומכוס זה יערו לתוך כוס הקפה או התה, ותבא עליהם ברכת טוב.

★ ★ ★